

4938: 012A

A-13635

22892

Eesti Kadrina Soomes ja Karjalas.

Kustaa Vilkuna.

Viena-Karjala põhjapoolselt laulualalt kirja pandud loitsudes esineb harilikuna värsipaar:

„Mielikki metsän emäntä
Salokaaren vaimo kaunis,“

kas loitsu või loitsuosa alguses, mida loeb karjane kevadel karja välja lastes või metsastaja jahile minnes. Karjane palub seda olevust kord oma koera suveks kinni siduda, kord kududa karja kaitseks kuldkanga ja vaskvaiba, kord tuua vaskharja, kuhu vastu lehmad võivad hõüruda omi külgi. Mõnikord kõnetellakse seda olevust nagu karu, keda palutakse karjast eemale jääda ja põgeneda karjakella eest. Jahimees palub seda metsa perenaist, et ta juhataks sinna kohta, kus on jahisaaki, teda palutakse metsast läbi minna kuldkurikaga, vaskvasaraga kolkides jne.¹

Mielikki asemel esineb vahel *Annikki* ja *Annukka*, ning Kaarle Krohn on võinud näidata, et Mielikki on tekkinud Annikkist (s. o. Pühast Annast) ja ühest jahimehe- ja karjaseloitsu harilikust algusvärsist („Mielly metsä, kostu korpi“) ².

Mis on aga „Salonkaaren kaunis vaimo“, kas see on ehk vaid eelmise kordusvärss?

Lihtne kordusvärss võib see vaevalt olla, sest see esineb niihästi üksikult kui ka mehega ühenduses, näit:

¹ Suomen Kansan Vanhat Runot (= VR) I 4, nr-d 1085, 1087, 1090, 1100, 1101; 1103, 1104, 1118, 1130, 1206, 1256, 1357, 1360—1362, 1375, 1376, 1379, 1384, 1397, 1405, 1407, 1415, 1422, 1428, 1434, 1435, 1440, 1677; 1679 jm.

² Suomalaisen runojen uskonto 181.

Korven kultanen kuningas,
Salon koarron vaimo kaunis.

(VR I 4, nr-d 1100: 33- ja 1679: 18-.)

Loitsu ettekandjaile näib värsi esimene sõna olevat olnud peaaegu arusaamatu, sest see on vändunud õige erikujuliseks. Oleme pannud kirja järgmised kujud: *salakaaren, -kaarron, -kaarten* (-koarten, -kuarten), *-korten, -kuren, -saarten, salokaaren* (kõige harilikum), *-kaarren, -koaren, -korven, -kuorten, salonkaaron* (-koaron), *-korven, salovuoren* ja *satasaarten*¹, kus on kõigil jätkuks *vaimo kaunis* või *kaunis vaimo*. Seda naist, kes oli „syömättä lihava, pesemättä puhtukainen“ ja kes asus „vaskivuorten kukkulalla“, peeti nähtavasti mingisuguseks mütoloogiliseks olevuseks. Seda osutab vist asjaolugi, et viena-karjalaste lähimad põhjapoolsed naabrid, Koola poolsaare laplased, tunnevad Genetzi järgi² jumalusolevust *Sāla-Gārva* ehk *Kārva* 'lappischer Gott, Mithelfer des *Ruhtnas* (= ylijumala)', mida võiks ehk arvata viena-karjala „Salokaarrost“ laenatuks³. Viena-Karjala loitsude järgi „Salonkaaren kaunis vaimo“ on tüüpiline karjakaitsja, kes jahilistegi loitsudes esineb samade omadustega. Nagu püha Jüri, seob temagi kevadel oma koerad (metsa kiskjad loomad) kinni, ehitab aia karja ümber ja hulgub headusi tuues metsades ringi. Kõige järgi otsustades on ta algselt iseseisev olevus Mielikki ehk Annikki kõrval. Sagedasti samades loitsudes, kus pöördutakse Mielikki ja „Salokorven kaunis vaimo“ poole, pöördutakse ka Neitsi Maarja poole⁴. Nõnda siis kolme püha naise poole.

Viena-Karjalaga kokkupuutuvast Soome maakonnast, Põhja-Põhjamaalt on Chr. Ganander juba 18. sajandil pannud kirja kar-

¹ Vt. allmärkust 1, lk. 846.

² Kuolanlapin sanakirja 183.

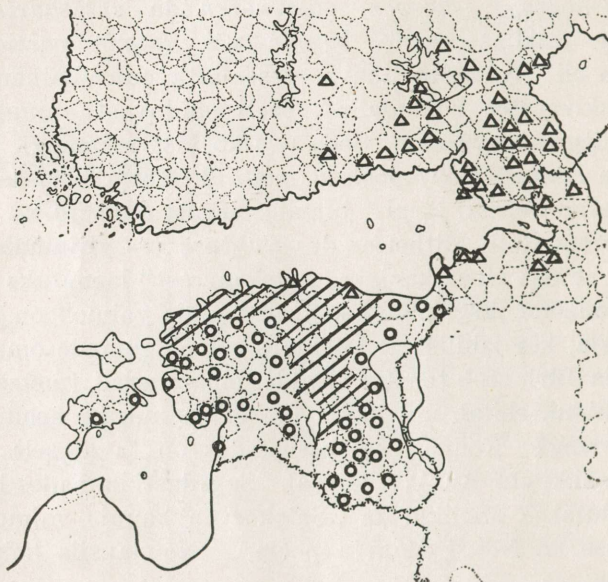
³ Laenu häälikuline külg ei ole täiesti selge, mis oleks ka võimatu, sest karjala sõna esineb väga mitmesugusel kujul. Genetz on karjala algkujuks oletanud *salon kavro* (m. t. XLI), mida meie siiski ei tunne tarvitada olnud allikaist. Et Koola laplased on tõesti laenanud just karjalastelt kirstlik-mütoloogiliste olevuste nimesid, osutab õige kindlaks peetav laensõna lpK *šant-ruhtanas* 'höchster Gott der russ. Lappen, dasselbe wie Christus' < karj. *šündü-ruhtinas* 'Kristus' (Genetz m. t. 183; Ojansuu Viritäjä 1924 19). Näib olevad muidki samasse rühma kuuluvaid sõnu.

⁴ Näit. VR I 4, nr-d 1415, 1422, 1440.

jase loitsu, kus esinevad eelpoolt tuttavad sõnad ühenduses tuntud naispühakutega.

Katrinatar Waimo kaunis!
Aita rautanen rapa-ak
Ympäri minun eloni,
Kahen puolen karjastani jne.

Selles loitsu pöörduakse lõpupoolel ka Neitsi Maarja poole, nagu viena-karjala loitsudeski ning sisu on täiesti sama. Ganan-

K a t a r i n a leppatriinu (*coccinella* sp.) nimenä.

Joonelise alaga on märgitud kohad, kus *leppatriinu* esineb ainsa nimetusena, sõõridega (o) märgitud alal kohtab ka muid nimesid. *Leppätriinu* on märgitud kolmnurgaga (Δ).

Eesti kohta käivad levikuandmed on saadud Eesti Rahvaluule Arhiivist ja A. S a a r e s t e teosest Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes 81—83; soome ja ingeri andmed on Sanakirjasäätiö kogudest.

der seletabki, et „Sanct Catharina“ on pühak, keda palutakse karjakaitsejaks ja kes koos Neitsi Maarjaga ning oma tüdrukute ja abilistega on hea lauda-ämmamoor ja kes taltsutab ja ajab karu karja juurest minema¹. Nimi „Katrinatar“ on kaugel „Salo-

¹ Mythologia Fennica (Turku 1789) 32 jj.

kaarrest“, ent „Saltta Kaaramas“ on ta juba lähemal; selle on Setälä a. 1882 kirja pannud Kesk-Soomest Multialt ühenduses Pühale Katarinale, karjakaitstjale, toodud ohvrisöömaaga kirjeldava jutustusega ¹. Ladina võõras sõna *sancta* on moondunud *salttaks*, mis samuti arusaamatu sõnana on moondunud lõpuks kujuks *sala-*, *salo-*, *sata-*; üksnes algus on säilinud, nagu *Katri-naski*. Siiski on Põhjamaalt ja Viena-Karjala piirilt olemas üks vana kirjapanek, kus kohtab täiesti õigetki kuju, nim. „Oina-sünni“-loitsus, mille H. R. Aspelin on Sotkamost paberile tähendanud a. 1831:

Santa Catrina on sinun syntys,
 Käytännä kápähin kengin,
 Sukin muistin muikuttele
 Puna paulon painattele.

(VR XII, 7424.)

See tõendab, et „Santa Katrina“ on kord tõesti saabunud Viena-Karjala piiridele ja seal aklimatiseerunud erisugusteks, raskesti äratuntavateks kujudeks. Lõunapoolle minnes loitsude Katrina on edasigi hea perenaine, kellelt palutakse vasikaõnne. Savos Tuusnieme kihelkonnas keedeti Kadripäeval lamba, lehma ja sea liha ning söödi laudas, kus esitati järgmine laul:

Katrina, kipo kaponen,
 Hyvä rouva ronkkaselkä,
 Anna mulle musta lehmä
 Tahi valkea vasikka,
 Kelpoaisi kirjavakin.
 Härkälykky häilähytä...²

või

Karina hyvä emäntä,
 Hyvä ruova roukkuselkä
 Käy kujat kuuruksissa,
 Läävät länkämöisilläsi,
 Tuo mulle vasikkalykky,
 Härkälykky häilähytä,
 Tuhat karvan kantajata,
 Sata maijon antajata.

(VR IX 4, nr. 1234. Saarijärvi.)

¹ Suomi II 16 226, ääremärkus; Matti Waronen Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla 160, 183.

² H. E. Wegelius Muinaisjäännöksiä Kuopion kihlakunnassa, Suomen Muinasmuistoyhdistyksen Aikakauskirja III (1878) 127.

Ka Laadoga-Karjalas on talt palutud vasikaõnne:

Hyvä Katri, kaunis Katri
Anna valkia vasikka
jne.

(VR VII 5, nr. 3790.)

Edela- ja Lõuna-Soomest ei tunta K a t r i n a l e pühendatud loitse või muud eriaustust, selle-eest on Ingeris Kadripäev olnud tähtis karjapidu. Siingi on Katarina lisanimedeks „kaunis“ ja „hyvä“. Ingeri Tyrös on „Pyhän Katrinan, lehmien haltijattaren palvelussanat“, millega talle pakuti roaohvrit, kuuldunud järgmiselt:

Hyvä Katrina, kaunis Katrina
Syö voita kiisselii;
Elä tapa lehmojaain.

(VR IV 3, nr. 4518.)

A. J. Sjögren jutustab a. 1832 ilmunud uurimuses „Ueber die Finnische Bevölkerung des St.-Peterburgschen Gouvernements“ järgmiselt: „In alten Zeiten feierte man den K a t h e r i n e n t a g besonders, und braute dazu Bier, jedoch musste man darauf Acht haben, dass ja die Hühner von dem dazu bestimmten Malze nicht ein Korn zu verzehren bekamen. Früh des Morgens ward Grütze gekocht, solche und Bier in den Kuhstall gebracht, um mit beiden zuerst die Kühe zu bewirthen. Dabei bat man:

Hyvä Katrina. kaunis Katrina!
Anna valkia vasikka!
Hyvä mustakin olisi,
Kirjavakin kelpajaisi.

Gute Kathrine, schönes Kathrine!
Gib ein Kalb mir, welches weiss ist,
Gut doch wäre selbst ein schwarzes,
Auch ein buntes würde taugen.

Dem Tag ass man denn auch selbst und trank Bier“¹. Algupäraste kirjapanekute järgi, mis on arvatavasti keegi ingeri köster teinud 18. sajandi lõpus või möödunud sajandi alguses, on need andmed Tuutari ja osalt Kaprio kihelkonnast².

2.

Läheneme Eestile ja tuleme maale, kus Katarina on vanal ajal olnud armastatud ja pühitsetud pühak. Rahva suus tuntakse veel ütlust: „Mart üle maa, Kadri üle karja.“

¹ Gesammelte Schriften I 555. Samad andmed on Borgå Tidningis 1845, nr. 39, vt. W a r o n e n, m. t. 183.

² Suomalaisen Kirjallisuuden Seura arhiiv S j ö g r e n III 52; Leningradi Teaduste Akadeemia raamatukogu XX M. nr. 20. Cat. Lerchi 62.

M. J. Eisen kirjutab: „Vanemal ajal pruuliti mardi- ja kadripäevaks õlut ja anti Mardi ja Kadri santidelegi. Mõnes kohas käidud vanasti kadripäeval õllega lammastelaudas ja pursatud suust ehk pritsitud õlut lammaste peale. Pilstvere kirikukatsuse-protokoll 1680. a. kaebab, et kadripäeval lambalaudas ohverdatakse. Selsamal puhul kaevatakse Rāpinas, et kadripäeval inimesi kokku tuleb ohverdama¹.“ Ka Võnnu kirikukatsumisprotokoll nimetab, et Terikesis on 1680 austatud ja teenitud l a m b a - j u m a l a t Katarinat². „Die Schafgöttin Kadri... wurde an 25. Nov. verehrt“, kirjutab veel A. W. Hupel a. 1777³. Jätkugu neist tsitaatidest näideteks Katarina rahvapärasuse kohta lammaste, tihti ka muude loomade naispühakuna⁴.

Kirikuliseltki on Püha Katarina olnud Eestis eriti armastatud. Niihästi Tallinnas kui ka Tartus on talle pühendatud keskajal asutatud naiskloostrid⁵. Virumaal on nüüdki vana Katarina kihelkond ja kirik, mis on ehitatud 13. sajandi esimesel poolel. Teine umbes niisama vana Katarinale pühendatud kirik on Noarootsis, samuti ulatub Saarde Katarina kiriku ehitus katoliku aega tagasi⁶. Ka Muhu ja Võru luteriusu kirikud kannavad nüüd Katarina nime⁷. Nimetatutele lisaks on olnud mitmeid Katarina kabeleid, mis on aga ammu varemteks muutunud⁸. See kõik tõendab, et Püha Katarina on Eestis keskaja lõpp-poolel olnud eriliselt armastatud lokaalpühak. Eestist on tema kultus levinud Ingerisse, Laadoga-Karjalasse, Kesk- ja Põhja-Soome ja isegi Viena-Karjalani või nendele aladele, kus kiriklikust Pühast Katarinast ei teata midagi. Nende alade Katarinast on peaaegu võimatu arvata, et ta oleks saabunud muul teel. Et aga meie esitus saaks usutavaks, võtame käsitlusele veel teise Pühale Katarinale viitava rahvamälestuse.

¹ M. J. Eisen Eesti uuem mütoloogia 88.

² Eelmine teos 87.

³ Topograph. Nachrichten II 145.

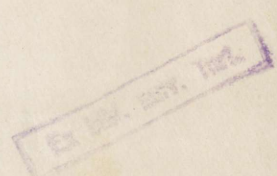
⁴ Eisen m. t. 87.

⁵ Eesti Kirjandus 1925 7 ja 13; Libe, Oinas, Sepp ja Vasar Eesti Rahva Ajalugu 538.

⁶ Eisen m. t. 88.

⁷ Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku ametikandjad ja tema organite isiklik koosseis. Konsistooriumi välja-anne (Tallinn 1934) 200.

⁸ Hupel m. t. III 337; Eisen m. t. 88.

Peaaegu kõikjal Eestis tuntakse coccinella sp. nimenä *lepatriinu* < lepa-Katriina. Ainsaks coccinella nimetuseks on see siiski ainult Põhja-Eestis ja Ida-Eesti mõneles osades (vt. kaarti). Läänes ja lõunas selle sõna esinemine teiste nimede (näit. *lepalind*, *-tiiu* 'lepa-Dorothea', *merihärg*, *lambrine*, *kirilind*, *käolehm* jne.) kõrval on vist osalt ühiskeele mõju. See väike kõvakooreline, kellelt Eestiski lapsed ja noored pärivad igasuguseid asju, näib olevat omapärastes suhetes mõnede naispühakutega ja nende kirikute ning kloostritega. Soomes ongi laialdasel alal säilinud lastelaul, kus lepatriinul on kästud lennata teateid, toitu jne. saama kivikiriku ja suure kiriku juurest ¹. Ilmest on Eestiski lepatriinul ja Katarina kirikul mingi suhe teineteisega. Valgustavate paralleeljuhtudena mainitagu näit. Lihulast kirja pandud lepatriinu nime *kirjuliisu* ja Saaremaalt Ansekülast ning Jämajast *maarjakana* ²; Lihula vana keskaegne kirik on Pühale Eliisabetile pühendatud, Anseküla kirik on taas Neitsi Maarja oma ³. Soomes Ala-Satakunnas on vana Huittiste emakihelkonna alal lepatriinu nimi *kaija* 'Katarina' (*lentokaija*), sama nimi on ka vanal kirikul. Lõuna-Hämes on taas nimeks *leppäpirkko* 'lepa-Birgita' (*lentopirkko*, *püimäpirkko* jne.); samal alal on neli keskaegset Püha Birgita kirikut jne. Meie ei hakka siin lähemalt seletama lepatriinu ja naispühakute suhet, vaid otsime selleasemel eelpool tooduga võrreldavat Eesti Katariina ekspansiooni selle tähenduse varju all.

Põhja-Eesti rannikul Viru-Nigulas ja Kuusalus kohtab lepatriinu nimenä *leppatiiru* ja *lepätiir*. Need nimed on Saareste täiesti õieti paigutanud samasse rühma *lepatriinuga* ⁴, sest nad on ilmest soome või ingeri murrete mõjustusel tekkinud rahvaetümoloogiaid sõnast *triinu* < Katarina. Ida-Soomes ei võida

¹ Neist lähemalt vt. Finisch-ugrische forschungun XXIV 155 jj.

² A. Saareste Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes 81—82.

³ Eisen m. t. 73 ja 97. Ka Pärnu kirik on Eliisabetile pühendatud. Kihnus on lepatriinu nimi *liispet*; ja Lihulast lõunapoole kohtab niisuguseid nimesid nagu *liiskana* (Karuse) ja *liislind* (Tõstamaa), mis on võinud kuuluda kas Lihula või Pärnu mõjupiirkonda. *Leeslind* ja *leeskana* on ilmseid rahvaetümoloogiaid.

⁴ Saareste m. t. 81.

hääldada kaht konsonanti sõna algul ja teiselt poolt võib konstateerida, kuidas lepatriinu nimed kalduvad rahvaetümoloogiliselt muutuma linnunimeks — tal kästakse ju lennata: „lepatriinu lenda ära“ — ja rannikul on *triinu*-kujule kõige lähem nimi *tiir*, *kalatiir*.

Sellele *lepatriinu* nimele jätkuks tekkinud *lepatiir*- (*leppätiiru*, *-tiiri*, *-tiira*, *-tirri*, *-tirtti*) nimetüübi geograafiline levimisala on väga huvitav. See ulatub Ida-Eestist vadja (*leppätiiro*, Kattila) ¹ ja Ingeri murrete kaudu Karjala maakitsusele ja sealt ümber Soome lahe Uemaa ja Savo murrete piirile läänes (vt. kaart). Ainus selle nimetüübi loomulik lähtekoht on Eesti, kust see on kord läinud liikele ümber Soome lahe, osutades eesti kultuuri toleaegset ekspansioonivõimet. Sama teed on vist rännanud ka eelpool kirjeldatud karjakaitsja Katarina ja Karjala karjaloitsudes mainitav sigade hoidja *Tynimys* ² (eestlaste *Tõnn*, Antonius), kui nimetada vaid neid seiku. Eesti uurijad selgitagu, kuna ja kust on Katarina tulnud Eestisse ja mis asjaolud on teinud ta siin nõnda armastatuks, et ta on võinud siit lähtuda vallutusretkele kaugele põhja.

Die estnische Kadrina in Finnland und Karelien.

Verf. zeigt, dass in den alten ostkarelischen, mit der Viehzucht verbundenen Beschwörungen oft auftretende „Salokaaron kaunis vaimo“ 'Schönes Weib des Waldes' mit dem Namen der Heiligen Katharina < Sancta Catharina zusammenhängt, der nach der Entlehnung zu sprachlich ganz unverständlichen Formen verunstaltet worden ist und endlich in der Gestalt von *Säla-Kärva* 'lappischer Gott, Mithelfer des Ruhtna' zu den Kola-Lappen gelangte. Die sprachlichen Zwischenstufen zwischen 'Heilige Katharina' und *Salokaaron kaunis vaimo* sind jedoch vorhanden, und es lässt sich verfolgen, wie diese Heilige aus Estland und Ingermannland, wo sie bekanntlich als sehr geachtete Beschützerin der Herde galt, über Mittel- und Ostfinnland in Ostkarelien bekannt wurde. In Estland waren ihr Kirchen und Klöster geweiht. Auf demselben Wege ist aus Estland über Ingermannland nach SO-Finnland die estnische Benennung des Marienkäfers *lepatriinu* 'Rote Katharina' gewandert. S. hierüber Näheres in FUF XXIV 207 ff.

¹ Lauri Kettunen ja Lauri Posti Näytteitä vatjan kielestä. SUST LXII 68.

² Kaarle Krohn Suomalaisten runojen uskonto 197.

A-13635

U

